

Klaudia Piotrowska-Madej

SPECJALNY OŚRODEK SZKOLNO-WYCHOWAWCZY NR 3 W KRAKOWIE

SPOSOBY KOMUNIKOWANIA SIĘ OSÓB Z GŁĘBSZĄ NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ

Abstract

This article presents the results of an investigation into the augmentative and alternative modes of communication used by children and adolescents with mental retardation. The study begins with a review of the whole range of augmentative and alternative communication methods employed by the mentally retarded. Special attention is accorded to two most widely used multimodal language systems, PCS symbols and the MAKATON project. It is followed by a presentation of results of tests conducted in the group of young persons, aged between eight and twenty-three, students of the Special Education Centre in Kraków. Eighty individuals with moderate and severe mental retardation were selected to represent different educational levels, primary-school, secondary-school and vocational. The research suggests that while verbal communication (speech) is most common, alternative communication methods are dominant in some cases. The details of the investigation are presented in the final part of the paper.

Key words: AAC, intellectual disability, PCS symbols, Makaton

Słowa kluczowe: AAC, niepełnosprawność intelektualna, symbole PCS, system Makaton

AAC — KOMUNIKACJA WSPOMAGAJĄCA I ALTERNATYWNA

Nie ma kształcenia i wychowania bez skutecznego komunikowania. Zdecydowana większość interakcji w procesie edukacji zachodzi za pośrednictwem mowy, jeszcze większa zaś przekazywana jest w sposób niewerbalny. Wielkie znaczenie w poznaniu świata ma język, który jest wykorzystywany do zbadania i zrozumienia świata¹.

Mowa to produkt końcowy długiego procesu uczenia się. Zanim jednak dziecko opanuje tę umiejętność musi przejść przez szereg kolejnych etapów jej kształtowania.

---

¹ H. Retter, *Komunikacja codzienna w pedagogice*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 200, s. 7.

Na pierwszym etapie komunikuje się z otoczeniem za pomocą niewerbalnych komunikatów wyrażanych poprzez płacz, krzyk, patrzenie, uśmiech, grymas. Podczas rozwoju stopniowo zanika krzyk a pojawiają się nowe formy wyrażania swoich potrzeb w postaci prostych dźwięków. Kolejnym etapem są zbitki spółgłosek z samogłoskami, później sylaby, które przechodzą w proste słowa, aby następnie stać się dwu i trzy wyrazowymi frazami².

W Polsce oraz na całym świecie jest mnóstwo dzieci w wieku szkolnym, które mają bardzo poważne zaburzenia w porozumiewaniu się. Nie mogą mówić najczęściej z powodu różnych uszkodzeń, dysfunkcji ośrodkowego układu nerwowego, zespołów genetycznych, autyzmu. Mowa tych dzieci jest niezrozumiała, niepełna lub niewykształcona, część z nich nie rozumie przekazu werbalnego³.

Osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną odznaczają się uszkodzeniami centralnego układu nerwowego. Mowa tych osób jest agramatyczna, bełkotliwa, niewyraźna natomiast słownictwo ubogie. Występują u tych osób trudności w przyswajaniu pojęć abstrakcyjnych, w rozumieniu stosunków logicznych, ich spostrzeganie jest wolne, nie dostrzegają szczegółów, błędnie ujmują powiązania i stosunki między przedmiotami⁴.

To wszystko prowadzi do braku możliwości komunikowania się z drugim człowiekiem, z otoczeniem, społeczeństwem, czego konsekwencją jest brak uczestnictwa w życiu swych rodzin, społeczności a także we własnej edukacji. Pozostają biernymi obserwatorami tego, co się wokół nich dzieje, bez możliwości decydowania o sobie, wyrażania swojego zdania, wchodzenia w relacje z innymi. Wszystkie osoby, których mowa czasowo lub stale nie wystarcza do satysfakcjonującej komunikacji, jak również osoby, których mowa jest bardzo zaburzona, przez co niemożliwe jest pełne wyrażanie swoich komunikatów, stają się użytkownikami wspomagających i alternatywnych metod komunikowania się — AAC Alternative and Augmentative Communication⁵.

Stymulacja umiejętności komunikacyjnych pozwala otworzyć osobie niepełnosprawnej niemówiącej świat nowych perspektyw. W centrum tego nowego świata jest przede wszystkim człowiek. Gdy dana osoba nabierze większej odrębności i zrozumienia własnej sprawczości, podejmuje próby porozumiewania się. Dzięki porozumiewaniu ma szansę zaistnieć w świecie wspólnie z innymi oraz współtworzyć rzeczywistość⁶.

Stephen von Tetzchner⁷ podzielił osoby, które potrzebują wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się na trzy grupy w zależności od funkcji jaką system alternatywny ma spełniać:

---

² B.B. Kaczmarek, *Wykorzystywanie gestów w procesie porozumiewania się osób z zespołem Downa*, [w:] *Wspomaganie rozwoju dzieci z zespołem Downa — teoria i praktyka*, red. B.B. Kaczmarek, Impuls, Kraków 2008, s. 103–132.

³ M. Grycman, *Teoretyczne podstawy komunikacji wspomagającej i alternatywnej*, [w:] *Wiem, czego chcę!*, red. M. Grycman, A. Smyczek, Stowarzyszenie „Mówić bez Słów”, Kraków 2004, s. 7.

⁴ J. Wyczesany, *Pedagogika upośledzonych umysłowo*, Impuls, Kraków 1999, s. 38.

⁵ M. Grycman, *Teoretyczne...*

⁶ Tamże, s. 20.

⁷ S. Tetzchner, H. Martinsen, *Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się*, Stowarzyszenie na Rzecz Propagowania Wspomagających Metod Porozumiewania się „Mówić bez Słów”, Warszawa 2002.

1. Grupa języka ekspresywnego. Te osoby charakteryzują duże różnice pomiędzy rozumieniem a nadawaniem komunikatu. Najważniejszą grupę stanowią osoby z porażeniem mózgowym często dobrze rozumiejące język, ale niezdolne do artykułowania dźwięków lub artykułujące je w sposób niezrozumiały. Potrzebują one stałego sposobu ekspresji, którego będą mogły używać w sytuacjach życia codziennego.
2. Grupa wsparcia językowego. Została podzielona na dwie podgrupy:
  - a. Podgrupa rozwojowa, gdzie system komunikacji wspomagającej i alternatywnej stanowi podstawę do nabywania języka. Do tej grupy zaliczane są osoby z niepełnosprawnością intelektualną, z dysfunkcją rozwojową oraz osoby, które muszą na nowo nauczyć się mowy, np. po operacjach laryngologicznych.
  - b. Podgrupa sytuacyjna, w której znajdują się osoby, które mają poważne uszkodzenia aparatu artykulacyjnego, ale uczą się mowy werbalnej. Osoby te potrzebują wspomagających metod komunikacji alternatywnej szczególnie w nowych sytuacjach, gdy zrozumienie ich komunikatów jest utrudnione.
3. Grupa języka alternatywnego, skupiająca osoby, które używają i rozumieją mowę w małym stopniu, oraz te, które nie potrafią używać jej wcale. System alternatywny jest główną i konieczną formą służącą do komunikowania się. Wśród tej grupy występują osoby z autyzmem, z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, z agnozą słuchową⁸.

Wśród użytkowników komunikacji alternatywnej i wspomagającej istnieją różne obrazy kliniczne. W zakresie jednej kategorii klinicznej mogą być zauważalne różne potrzeby związane z komunikacją. Niektóre jednostki będą całkowicie posługiwać się alternatywnymi sposobami komunikacji, inne zaś będą potrzebować jedynie wsparcia mowy. Niektóre osoby po opanowaniu znaków manualnych lub graficznych będą wstanie komunikować się za pośrednictwem mowy werbalnej⁹.

Istnieje wielu przeciwników oraz zwolenników metod komunikacji alternatywnej oraz wspomagającej. Autorzy, którzy propagują AAC m.in. Grycman¹⁰, Kaczmarek¹¹, Warrick¹², podają wiele argumentów przemawiających za komunikacją alternatywną, do najważniejszych należą:

Osoba-użytkownik AAC

- rozumie świat i komunikaty kierowane do niego,
- jest samodzielna i autonomiczna; dokonuje wyborów, podejmuje decyzje, potrafi zaspokajać swoje potrzeby,
- jest zrozumiana przez otoczenie,
- uczestniczy w rozmowie,
- dzieli się swoimi wrażeniami, uczuciami, myślami,
- zyskuje lepsze warunki uczenia się mowy, jeśli ta umiejętność leży w obszarze jego możliwości.

⁸ S. Tetzchner, H. Martinsen, *Wprowadzenie do wspomagających...*, s. 62–89.

⁹ Tamże, s. 66.

¹⁰ M. Grycman, *Teoretyczne...*, s. 12–20.

¹¹ B.B. Kaczmarek, *Teoretyczne i praktyczne podstawy metody Makaton*, [w:] *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, red. J.J. Błęszyński, Impuls, Kraków 2006, s. 293.

¹² A. Warrick, *Porozumiewanie się bez słów*, Stowarzyszenie na Rzecz Propagowania Wspomagających Metod Porozumiewania się „Mówić bez słów”, Warszawa 1999, s. 2–10.

Komunikacja alternatywna i wspomagająca obejmuje wszystkie rodzaje komunikacji od prostych gestów, poprzez zdjęcia do symboli w postaci obrazów¹³.

Istnieje zatem wiele pozawerbalnych metod komunikacyjnych. Najbardziej znane to:

- Blissymbolics — system alternatywnej komunikacji Bliss'a
- System Piktogram
- System rysunkowy — Picture Communication Symbols (PCS) Mayer Johnson
- System symboli jednoznacznych (użycie przedmiotów)
- PIC — Symbole (Pictogram Ideogram Communication)
- Język migowy (dla osób z uszkodzeniami narządu słuchu)
- Alfabet palcowy — daktylografia
- System gestów MAKATON
- SYSTEM FONOGESTÓW (Cued Speech — język uzupełniony Cornetta)
- Alfabet literowy, sylabowy, literowo-sylabowy (tablica komunikacyjna)
- System Braille'a (dla osób niewidomych)
- Metody kombinowane (połączenie wybranych metod w jeden spójny system porozumiewania się)¹⁴.

Wybór metody dla danej osoby jest niezwykle trudny i wymagający od specjalisty diagnozy potrzeb komunikacyjnych osoby a także dostosowanie jej do charakteru niepełnosprawności i związanych z nią trudności. Wybrana metoda komunikacji może być zastosowana przez pewien czas lub być stale używana przez daną osobę. Potrzeby komunikacyjne mogą się zmieniać w czasie kolejnych etapów rozwoju dziecka. Ważne jest, aby każdy osiągnął sukces na miarę swoich możliwości i w swoim indywidualnym tempie¹⁵.

Zatem AAC (z ang. Augmentative and Alternative Communication) jest zbiorem metod i technologii mających na celu uzupełnienie komunikacji werbalnej dla osób z ograniczeniami mowy lub umiejętności językowych, w tym dzieci z zaburzeniami rozwojowymi i intelektualnych. Komunikacja AAC szybko rozwinęła się w ciągu ostatnich 15 lat, ze względu na szeroką grupę użytkowników tych metod, jak i szybkich zmian w technologii¹⁶.

W wielu ośrodkach dla osób z niepełnosprawnością intelektualną zarówno w Polsce, jak i poza granicami kraju używane są symbole PCS (Picture Communication Symbols) oraz gesty systemu MAKATON.

SYMBOLS PCS

PCS to jeden z najczęściej wybieranych i używanych systemów symboli¹⁷. W badaniach, w których porównywano systemy Rebus, PCS, PIC system, Blissymbols,

¹³ M.A. Romski, R.A. Sevcik, *Augmentative and Alternative Communication for children with developmental disabilities*, "Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews" 1997, nr 3, s. 363–368.

¹⁴ S. Tetzchner, H. Martinsen, *Wprowadzenie do wspomagających...*, s. 7–33.

¹⁵ M.A. Romski, R.A. Sevcik, *Augmentative and alternative...*, s. 363–368.

¹⁶ K.M. Wilkinson, S. Hennig, *The state of research and practice in augmentative and alternative communication for children with developmental/intellectual disabilities*, "Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews" 2007, nr 13, s. 58–69.

¹⁷ S. Tetzchner, H. Martinsen, *Wprowadzenie do wspomagających...*, s. 18.

PCS okazał się jednym z najbardziej przejrzystych i zrozumiałych systemów¹⁸. Niewątpliwą jego zaletą jest także jego duża elastyczność i walory estetyczne.

Obecnie najbardziej obszerna biblioteka symboli PCS znajduje się w programie Boardmaker lub Boardmaker & Speaking Dynamically Pro. Jest to program wspierający komunikację alternatywną i wspomagającą, służy on do tworzenia interaktywnych plansz komunikacyjnych, materiałów edukacyjnych. Aplikacja Boardmaker & Speaking Dynamically Pro współpracuje z syntezatorem mowy, dzięki czemu komunikaty mogą być odczytywane głosowo. Program zawiera ponad 4500 symboli PCS (Picture Communication Symbols), które można modyfikować, dostosowując je do indywidualnych potrzeb użytkownika. Symbole zostały podzielone na różne kategorie. Wśród pojęć zawierających najwięcej symboli można wymienić „kalendarz”, czyli symbole związane z czasem oraz ze świętami, „opisowe” zawierające przede wszystkim uczucia, „zdrowie”, w których odnajdziemy symbole części ciała, problemów zdrowotnych, „jedzenie”, czyli poszczególne posiłki i ich składniki, „dom” zawierający sprzęty w domu, ale także czynności wykonywane w domu, „wolny czas”, w skład którego wchodzi różnego typu aktywności w tym zakupy, oglądanie TV, zabawki, „ludzie”, czyli rodzina oraz inni członkowie społeczeństwa, miejsca stanowią miejsca publiczne, kraje i miejsca na świecie, „szkoła”, czyli zagadnienia poszczególnych przedmiotów, „religie” zawierają najważniejsze symbole dotyczące najbardziej popularnych religii oraz „czasowniki” skupiające w swojej kategorii różne czynności¹⁹.

GESTY MAKATON

W prawidłowo przebiegającym rozwoju porozumiewania się, zanim pojawiają się słowa, dziecko komunikuje się ze światem za pomocą gestów. Początkowo niemowlęta wykonują pewne gesty, które nie są dla nich zrozumiałe, ale z czasem uczą się je świadomie wykorzystywać, kiedy przynoszą oczekiwane przez nie skutek. Do najczęstszych gestów wykorzystywanych przez dziecko można zaliczyć wyciąganie rąk, odsuwanie przedmiotów, wykonywanie ruchów przeczących. Następnie dziecko odkrywa, że łączenie prostych dźwięków a potem słów z gestami jest także skuteczne. Wyciągając ręce powie „da”, odsuwając przedmiot powie „ne”, rozkładając ręce powie „ma”, sygnalizując, że coś się skończyło. Kolejnym etapem rozwoju mowy jest zanikanie gestów na rzecz języka jako głównego środka komunikacji²⁰.

Jedną z propozycji pomocy pośród metod AAC jest Program Językowy Makaton stworzony w Wielkiej Brytanii w latach 1972–1973 przez Margaret Walker, Kathy Johnson, Tony Cornforth. Polska wersja została opracowana przez lata 2001–2008 przez dr Bogusławę Kaczmarek na podstawie wieloletnich badań eksperymentalnych. Makaton to system gestów i symboli graficznych składający się z prostych ruchowo gestów oraz rysunków graficznych. Gesty są formami wspomagającymi słowne porozumiewanie się, służą jako dodatkowy środek, który wzmacnia przekazywany dziecku lub przez

¹⁸ M. Mizuko, *Transparency and Ease of Learning of Symbols Represented by Bliss Symbols, PCS and Picsyms*, „AAC Augmentative and Alternative Communication” 1987, nr 3, s. 129–136.

¹⁹ K. Katarzyna, *Picture Communication Symbols*, [w:] *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, red. J.J. Błężyński, Impuls, Kraków 2006, s. 353–363.

²⁰ B.B. Kaczmarek, *Wykorzystywanie gestów w procesie porozumiewania się osób z zespołem Downa*, [w:] *Wspomaganie rozwoju...*, s. 103–132.

dziecko komunikat. W Makatonie oprócz znaków manualnych wykorzystywane są również symbole graficzne, z których korzystają osoby, których możliwości motoryczne są znacznie ograniczone, a wykonanie gestu jest niemożliwe²¹.

Wybór formy gestu, symbolu zależy od indywidualnych potrzeb i możliwości osoby korzystającej z metody. Dzieci i dorośli oraz rodzice i terapeuci mają możliwość wyboru najbardziej odpowiedniego sposobu nauki. Gesty i symbole mogą być stosowane łącznie lub rozdzielnie lub też mogą być łączone z innymi systemami AAC. Ze znaków Makatonu można w odpowiednim momencie zrezygnować, kiedy dziecko/dorosły opanuje mowę w stopniu umożliwiającym porozumiewanie się²².

W Makatonie każde pojęcie ma swój odpowiedni gest (znak manualny). Na Program (zakres podstawowy) składa się około 450 znaków podstawowych i około 7000 znaków uzupełniających. Gestom podobnie, jak symbolom, towarzyszy zawsze poprawna, gramatyczna mowa²³.

Gesty Makatonu ze względu na swoje główne przeznaczenie (dzieci niepełnosprawne i małe dzieci) są proste w motorycznym wykonaniu, dlatego też mają opcje znaku do wyboru — dla jednej lub dwóch rąk, czytelne — tak, aby osoby nieznające systemu mogły wykonypować, co dany znak oznacza i ikoniczne, aby osoby uczące się znaków mogły je zapamiętać a następnie odtworzyć podczas sytuacji porozumiewania się²⁴.

ZAŁOŻENIA I ORGANIZACJA BADAŃ WŁASNYCH

U wielu osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym, znacznym oraz ze sprzężeniami mowa rozwija się z dużym opóźnieniem lub nie następuje ze względu na stopień i rodzaj niepełnosprawności oraz zaburzenia neurologiczne. Dlatego też celem przeprowadzonych badań było określenie sposobów komunikowania się uczniów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Badaniami zostali objęci dzieci i młodzież uczęszczające do Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego w Krakowie, uczniowie z głębszą niepełnosprawnością intelektualną.

Badanie odbyło się na podstawie analizy dokumentacji, która zawiera orzeczenia uczniów z Poradni Psychologiczno-Pedagogicznych, na podstawie diagnoz logopedycznych dokonanych przez logopedów zatrudnionych w placówce oraz na podstawie Wielospecjalistycznej Oceny Funkcjonowania Dziecka dokonywanej w każdym roku szkolnym dla każdego dziecka przez zespół specjalistów. W prezentowanych badaniach wzięło udział 80 uczniów uczęszczających do Szkoły Podstawowej, Gimnazjum oraz Szkoły Przysposabiającej do Pracy w wieku od 8 lat do 23.

---

²¹ B.B. Kaczmarek, *Makaton kurs podstawowy, podręcznik uczestnika*, Materiały z kursu, Poznań 2008, s. 3–7.

²² <http://www.makaton.pl/> (data dostępu: 28.12.2013).

²³ B.B. Kaczmarek, *Makaton kurs podstawowy...*, s. 4.

²⁴ B.B. Kaczmarek, *Wykorzystywanie gestów...*, s. 103–132.

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Tabela 1

Liczba uczniów, którzy posługują się niejednołitymi metodami komunikacji

Kryterium	Liczba uczniów biorących udział w badaniu	
	n	%
Komunikacja werbalna	48	60
Wspomagające metody komunikacji	10	12,5
Komunikacja alternatywna	22	27,5
Razem	80	100

Źródło: Opracowanie własne

Analiza wartości liczbowych pozwala stwierdzić, że zdecydowana większość badanych uczniów posługuje się mową werbalną, natomiast uczniowie, którzy posługują się metodami komunikacji alternatywnej stanowią liczną grupę (27,5%). Najmniej jest osób, które posługują się wspomagającymi metodami komunikacji (12,5%). Zatem w badanej placówce większość uczniów (48) z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębszym porozumiewa się za pomocą mowy werbalnej (60%). Natomiast 32 uczniów (40%) jest użytkownikami wspomagających i alternatywnych metod komunikacji.

Tabela 2

Liczba uczniów w poszczególnych typach szkół, którzy posługują się niejednołitymi metodami komunikacji

Kryterium	Szkoła Podstawowa		Gimnazjum		Szkoła Przysposabiająca do Pracy	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Komunikacja werbalna	20	41,7	10	76,9	18	94,7
Wspomagające metody komunikacji	8	16,6	2	15,4	0	0
Komunikacja alternatywna	20	41,7	1	7,7	1	5,3
Razem	48	100	13	100	19	100

Źródło: Opracowanie własne

Analiza wartości liczbowych pozwala stwierdzić, że w Szkole Podstawowej jednakowa liczba uczniów posługuje się mową werbalną oraz używa metod komunikacji alternatywnej (41,7 %). Niewielu uczniów korzysta z metod komunikacji wspomagającej (16,6%). W Gimnazjum zdecydowana większość uczniów posługuje się komunikacją werbalną (76,9%). Kilku uczniów posługuje się metodami komunikacji wspomagającej i alternatywnej (23,1%). W Szkole Przysposabiającej do Pracy prawie wszyscy uczniowie posługują się mową werbalną (94,7%).

Zatem można stwierdzić, że w badanej placówce starsi uczniowie uczący się w Gimnazjum i Szkole Przystosabiającej do Pracy w procesie komunikowania się używają mowy werbalnej. Natomiast uczniowie młodszych klas, czyli Szkoły Podstawowej posługują się zarówno metodami komunikacji alternatywnej, jak i komunikacją werbalną.

Tabela 3

Liczba uczniów posługujących się jedną, dwoma metodami komunikacji wspomagającej lub alternatywnej

Kryterium	Szkoła Podstawowa				Gimnazjum				Szkoła Przystosabiająca do Pracy			
	Liczba uczniów posługujących się 1 metodą		Liczba uczniów posługujących się 2 metodami		Liczba uczniów posługujących się 1 metodą		Liczba uczniów posługujących się 2 metodami		Liczba uczniów posługujących się 1 metodą		Liczba uczniów posługujących się 2 metodami	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Wspomaganie AAC	1	3,6	7	25	0	0	2	66,7	0	0	0	0
AAC	9	32,1	11	39,3	0	0	1	33,3	0	0	1	100
Razem	10	35,7	18	64,3	0	0	3	100	0	0	1	100
	n = 28		100%		n = 3		100%		n = 1		100%	

Źródło: Opracowanie własne

Wartości liczbowe przedstawione w tabeli 3 pozwalają zaobserwować, iż zdecydowanie większa liczba uczniów uczęszczających do poszczególnych typów szkół w badanym ośrodku posługuje się więcej niż jedną metodą komunikacji.

Tabela 4

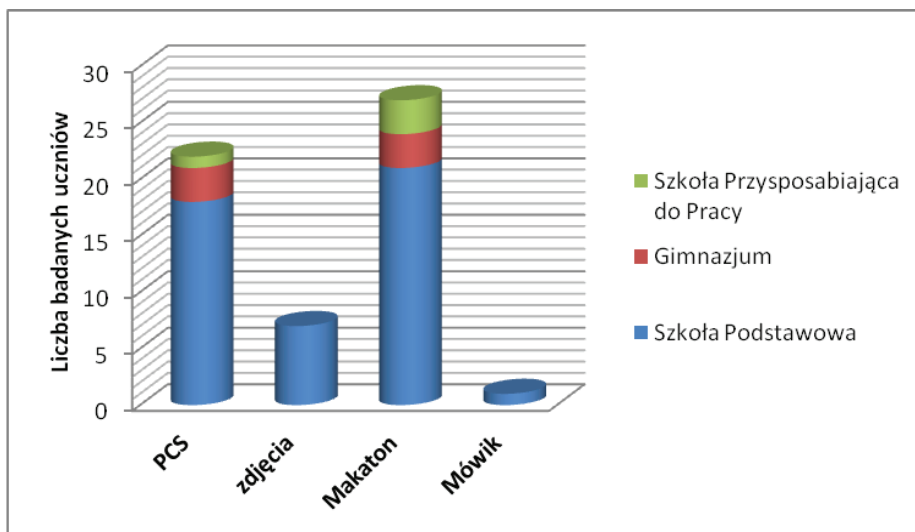
Zestawienie jakościowe metod komunikacji wspomagającej i alternatywnej w badanej grupie

Kryterium	Szkoła Podstawowa					Gimnazjum					Szkoła Przysposabiająca do Pracy				
	Uczeń	PCS	zdjęcia	Makaton	Mówik	Uczeń	PCS	zdjęcia	Makaton	Mówik	Uczeń	PCS	zdjęcia	Makaton	Mówik
Wspomaganie AAC	E.L.	X		X		B.W.	X		X						
	M.O.	X			X	K.T.	X		X						
	P.M.	X		X											
	W.Z.	X		X											
	E.M.	X		X											
	J.K.			X											
	M.B.	X		X											
	WD.	X		X											
AAC	A.T.	X		X		D.S.	X		X		Z.R.	X		X	
	J.R.	X		X											
	K.C.		X												
	M.C.	X		X											
	J.W.		X												
	O.B.		X												
	A.H.		X												
	K.M.			X											
	A.S.	X		X											
	K.C.		X	X											
	D.G.		X												
	R.G.	X		X											
	P.K.	X		X											
	D.S.	X		X											
	K.K.	X		X											
	R.M.	X		X											
	K.J.	X		X											
	K.K.		X												
J.K.	X		X												
K.F.			X												
Razem		18	7	21	1		3		3			1		1	

Źródło: Opracowanie własne

Rysunek 1

Zestawienie ilościowe badanych uczniów w poszczególnych typach szkół posługujących PCS, zdjęciami, Makatonem, „Mówikiem”

Źródło: Opracowanie własne

Wyniki badań przedstawione w tabeli 4 oraz na rysunku 1 pozwalają dostrzec, że zdecydowana większość badanych we wszystkich typach szkół posługuje się gestami systemu Makaton (25 osób), równie wysoką używalność można zauważyć w przypadku posługiwania się symbolami PCS (22 osoby). Dalsza analiza wskazuje, że 7 uczniów ze Szkoły Podstawowej porozumiewa się z otoczeniem za pomocą zdjęć, natomiast 1 osoba ze Szkoły Podstawowej posługuje się Programem „Mówik”.

Tabela 5

Zestawienie jakościowe metod komunikacji wspomagającej i alternatywnej w badanej grupie z uwzględnieniem sprzężonej niepełnosprawności

Kryterium	Szkoła Podstawowa						Gimnazjum						Szkoła Przesposabiająca do Pracy					
	Uczeń	Mowa w.	PCS	zdjęcia	Makaton	Mówik	Uczeń	Mowa w.	PCS	zdjęcia	Makaton	Mówik	Uczeń	Mowa w.	PCS	zdjęcia	Makaton	Mówik
Mowa werbalna	M.S.	X					G.W.	X					J.W.	X				
	M.K.	X					S.D.	X					K.B.	X				
	M.M.	X											J.R.	X				
	M.B.	X											K.J.	X				
	K.P.	X											D.M.	X				
													T.K.	X				
													J.S.	X				
Wspom. AAC	E. Ł.		X		X													
	P.M.		X		X													
	J.K.				X													
AAC	A.T		X		X													
	J.R.		X		X													
	K.C.			X														
	O.B.			X														
	A.H.			X														
	K.M.				X													
	A.S		X		X													
	K.C.			X	X													
	D.G.			X														
	P.K.		X		X													
	D.S.		X		X													
	K.K.		X		X													
	K.J.		X		X													
	K.K.			X														
J.K.		X		X														
Razem		5	10	6	13	0		2	0	0	0	0		7	0	0	0	0

Źródło: Opracowanie własne

Z powyższej tabeli wynika, że uczniowie ze sprzężoną niepełnosprawnością w badanym ośrodku posługują się zarówno mową werbalną (14 uczniów), jak i metodami komunikacji alternatywnej (15 uczniów), natomiast 3 uczniów posługuje się wspomagającymi metodami komunikacji. Użytkownicy AAC posługują się przede wszystkim gestami systemu Makaton oraz symbolami PCS.

PODSUMOWANIE

Na podstawie przedstawionych wyników można stwierdzić, że uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębszym w wieku od 8 do 23 lat uczęszczający do Szkoły Podstawowej, Gimnazjum oraz Szkoły Przynoszącej do Pracy w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Krakowie przede wszystkim porozumiewają się za pośrednictwem mowy werbalnej. W badanej grupie najwięcej użytkowników metod komunikacji alternatywnej uczęszcza do Szkoły Podstawowej. Najchętniej używanymi metodami są symbole systemu Makaton oraz symbole PCS. Uczniowie, którzy mają orzeczone przynajmniej dwie niepełnosprawności posługują się zarówno mową werbalną, jak i alternatywnymi metodami komunikacji. W badanej grupie niewiele osób jest użytkownikami wspomagających metod komunikacji.

Klaudia Piotrowska-Madej

MODES OF COMMUNICATION AMONG PERSONS WITH MODERATE AND SEVERE MENTAL RETARDATION

Summary

The results of a research project conducted at the Special Education Centre in Kraków suggest that students with moderate and severe mental retardation, aged between eight and twenty-three from three different educational levels (primary-school, secondary-school and vocational) communicate mainly by means of verbal speech. In the study group, most users of alternative communication methods attended primary school. In that group the most frequently used methods were the Makaton language system and PCS symbols. Students diagnosed with at least two disabilities used both verbal speech and alternative methods of communication. At the same time, we found that only a small group of students employed any of the augmentative and alternative communication methods on regular basis.